

pėdsakai juose

Juozas Banionis

Vytauto Didžiojo universitetas, Ekonomikos ir vadybos fakultetas

K. Donelaičio g. 58, LT-44248 Kaunas

E. paštas: juozas.banionis@vdu.lt

Santrauka. Šiame straipsnyje autorius sugrįžta prie savo tyrinėjimų iš matematikos istorijos Lietuvoje ištakų ir nušviečia lietuvių šviesuomenės mėginimus atgaivinti aukštojo mokslo studijas Vilniuje 1919–1921 m. Pagal išlikusių dokumentų rinkinius galima paliudyti apie esamus matematikos pėdsakus atkuriamo Vilniaus universiteto projektuose ar organizuojamuose Aukštuosiuose mokslo kursuose.

Raktiniai žodžiai: Vilniaus universitetas, Lietuvių mokslo kursai, matematikos studijos, matematikos istorija.

Įvadas. Šiomet sukanka šimtas metų nuo pirmųjų Lietuvių mokslo kursų Vilniuje įsteigimo. Bene pirmiausia lietuvių istoriografijoje tai buvo atspindėta Lietuvių enciklopedijos antrajame tome, kur vienas kursų steigėjų Mykolas Biržiška pateikė glaustą aprašymą [5]. Tyrinėjant matematikos mokslo raidą Lietuvoje 1920–1940 metais, autoriui teko susidurti su šiuo istorijos faktu ir tai buvo paminėta 1994 m. išleistoje monografijoje [2]. Apie tai fiksuota jubiliejiniame Vilniaus universiteto istorijos leidinyje bei išplėtota 2012 m. išleistoje kolektyvinėje monografijoje, išsamiai atskleidžiančiojoje Alma Mater Vilnensis istoriją [1]. Nuodugnesniam tyrinėjimui labai reikšminga yra Eglės Paškevičiūtės-Kundrotienės sudarytoji ir 2014 m. pasirodžiusi knyga „Lietuvių mokslo draugijos paveldas Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje“, kur atskleidžiamas šios draugijos (LMD) rankraštinis palikimas [9]. Pagal minėtos bibliotekos fonduose saugomus veiklos dokumentus ar užrašus galima detaliau atkurti ir Lietuvių mokslo kursų steigimo bei gyvavimo mozaiką [6, 7, 8].

Vilniaus universiteto atkūrimo vingiai. 1918 m. iškilusi jauna Lietuvos Respublika savo negausiomis lietuvių inteligentijos pastangomis ėmėsi valstybės ekonominio, socialinio ir kultūrinio gyvenimo kuriamojo darbo, kurio nuoseklus aktyvinimas reikalavo vis didesnių intelektualinių pajėgų. Kita vertus, Lietuva turėjo ne tik kurti tautos kultūrinį gyvenimą, diegti savą politiką, bet ir rūpintis visų jos žmonių sąmonėjimu ir „auginti [jū] vidaus laisvę“ [12]. Todėl lietuviams atkūrus savo nepriklausomą valstybę, viena svarbiausių būtinybių tampa steigti nacionalinę aukštąją mokyklą, kurioje studijų mokslai būtų dėstomi lietuviškai ir kurie ne tik tenkintų atstatomos Lietuvos

žmonių poreikius, bet ir vystytų profesionalų mokslą. Tuomet sugrįžtama prie Vilniaus universiteto atgaivinimo klausimo. Taigi, paskelbtajame Vasario Šešioliktosios akte įrašytoji valstybės sostinė – Vilnius turėjo tapti ir universitetiniu miestu.

Nuo 1918 m. pavasario Vilniaus universiteto atkūrimo klausimas atsirado Lietuvos Valstybės tarybos akiratyje – tuo tikslu buvo sudaryta komisija, turėjusi spręsti nacionalinės aukštosios mokyklos atkūrimo klausimus. Tačiau tuo metu pasirodžiusiuose projektuose realieji (tikslieji ar fundamentiniai) mokslai neminimi [1, p. 641].

Dar labiau universiteto kuriamoji veikla sustiprėjo, kai iniciatyvos ėmėsi Lietuvos mokslo draugija, gyvavusi Vilniuje nuo 1907 m. Pastaroji savo visuotiniame dvyliktajame susirinkime, sušauktame 1918 m. spalį, pasiryžta „kuo aktingiausiai dalyvauti universiteto įkūrimė“ [16]. Tuomet, spalio 4 d. iškeliamą ir laikinųjų aukštųjų kursų idėja. Tokiu būdu, 1918 m. susiformuota universiteto kūrimo komisija, kartais vadinama laikinuoju universiteto kuratoriumu. Į jos sudėtį greta iškiliųjų Nepriklausomybės akto signataro M. Biržiškos, žymaus teisininko ir istoriko Augustino Janulaičio buvo išrinktas ir Maskvos universiteto matematikos absolventas, pedagogas Pranas Mašiotas [1, p. 643]. Vieno iš veikliausių laisvojo universiteto Vilniuje kūrėjų – A. Janulaičio vizijoje regimas Gamtos ir matematikos fakultetas, kuriame būtų studijuojama matematika. Tokiame valstybės lėšomis išlaikomame (valdiškame) universitete matematikos mokslo studijos, turėjusios aprėpti analitinės (analizinės) geometrijos, analizio (matematinės analizės), galimybių (tikimybių) teorijos, algebros (susidedančios iš lygčių teorijos ir skaičiaus išsivystymo) bei geometrijos sistemų dalykus. Jų dėstymui be P. Mašio siūlyti Marcelinas Šikšnys, Jurgis Čiurlys, Bernardas Kuodatis, Steponas Kairys, Jonas Mašiotas. Visi jie – lietuviai, aukštųjų tikslųjų mokslų studijų užsienyje (daugiausia Rusijoje) absolventai [6, l.13]. Taigi, šioji komisija nemažai pasidarbavo rengiant būsimos aukštosios mokyklos statuto projektą, kol 1918 m. gruodžio 5 d. Lietuvos Valstybės taryba (LVT) jį patvirtino. Atkuriamo Vilniaus universiteto (tuomet įvardinto universito) statute, kurį pasirašė LVT prezidiumas (Antanas Smetona, Justinas Staugaitis, Stasys Šilingas) skelbiama, kad 1919 m. sausio 1 d. atgaivinamas universitetas istorinėje lietuvių sostinėje. Ten pat pirmuoju punktu numatyta, kad atkuriamasis universitetas „yra mokslo ir mokymo įstaiga ir 1832 m. uždaryto Vilniaus universiteto turtų paveldėtojas“, o antruoju – tarp keturių įvardintų fakultetų minimas gamtos ir matematikos mokslų [15, p. 56]. Pabrėžtinai dalykas, kad lėšas universitetui išlaikyti įsipareigojo skirti jauna valstybė.

Tačiau lietuviams istorinėje sostinėje šį kuriamąjį darbą pertraukė prasidėjusios iš pradžių bolševikų, vėliau lenkų invazijos, kurios piršo ar diegė savo universitetų modelius. Pirmieji, atstovaujantieji liaudies komisarų tarybos pirmininkui Vincui Mickevičiui-Kapsukui, 1919 m. kovo 13 d. paskelbė dekretą dėl „Dėl Darbo universiteto Vilniuje atidarymo“ [14, p. 149]. Antrieji, užėmę tų metų pavasarį Vilnių, puoselėdami lenkiškojo universiteto Vilniuje atkūrimo idėją, siekė, kad tai dar 1919 m. rudenį būtų įgyvendinta. Kaip žinia, spalio 11 d. ir buvo įkurtas lenkiškas universitetas, kuriam suteiktas Stepono Batoro vardas [1, p. 659]. Lietuvių pusė dar iki lemtingų įvykių 1919 m. sausio 1 d. „Lietuvos aido“ numeryje suspėjo paskelbti Kalėdų išvakarėse Švietimo ministerijos parašytą „Lietuvos jaunuomenės domei“ pranešimą, kviečiantį užsirašyti į steigiamo Vilniaus universiteto Gamtos fakultetą [13].

Aukštųjų mokslo kursų idėja ir jos įgyvendinimas. Tokios permainingos valdžių kaitos ir jas lydėję svetimų ideologijų reikalavimai pasitiko Gedimino mieste lietuvių šviesuomenę, kurios gretos ir toliau pildėsi iš Rusijos grįžusiaisiais. Čia juos, pasili-

kusius liudyti lietuviybę, vis dar neapleido mintis toliau puoselėti lietuviško mokslo židinio idėją.

Dabar tai turėjo būti Aukštieji mokslo kursai skirti jaunuomenei ir organizuojami tol, kol bus „įkurtas universitetas” [4]. Šitiems kursams buvo numatytas universalumas. Jų lankytojai dvejopi – vieni, baigusieji gimnaziją galėjo rengtis tolimesnėms universitetinėms studijoms, o kiti, dar gimnazijos nebaigusieji – siekti savišvietos. Patį sumanymą įgyvendinti ėmėsi paminėta LMD sudarytoji universiteto atkūrimo komisija (M. Biržiška, A. Janulaitis, P. Mašiotas). 1919 m. kovo 19 d. komisijos vardu A. Janulaitis kreipdamasis į Švietimo komisariatą, tuo laiku Vilniuje reguliavusį šiuos reikalus, prašė leisti įsteigti LMD sumanytus „Mokslo kursus lietuvių kalba” ir iškart sulaukė teigiamos rezoliucijos [7, 1.1]. Nepaisant bolševikų užimtame mieste tvyrojusio „politikos karščio”, o vilniečių veiduose regimo „nuovargio ir apatijos”, buvo išplatinti hektografuoti lapeliai bei laikraščiuose paskelbti skelbimai, kuriuose pranešta apie LMD rengiamus kursus. Jų atidarymas įvyko netrukus – jau kitos savaitės pradžioje, kovo 24 d. Vilniaus pirmosios vyrų gimnazijos salėje (esančioje Šv. Jurgio, dabar Gedimino pr.), o iškilmingą kalbą komisijos vardu tarė Mykolas Biržiška. Pasak pastarojo, šitie „įsteigtieji Lietuvių Aukštųjų Mokslų Kursai, lyg kokia universiteto pamokyklė” siekė „išaiškinti ir išryškinti dėstyimo galimumus Vilniuje esančių mokslinių pajėgų” [3, p. 2].

Lietuvių mokslo kursai buvo mokami ir vykdamę šešias dienas per savaitę, vakarais vidutiniškai po tris valandas (nuo 18 iki 21 val.). Tai pilnai atitiko XX a. išpopuliarėjusį vakarinį mokymą. Kaip mini vienas kursų organizatorių – M. Biržiška, į juos „susirinkdavo kai kada net ligi 100 klausytojų”, o bendrai yra pateikiamas 117 klausytojų sąrašas, kuriame surašyta 64 moterys ir 53 vyrai [4]. Aukštieji mokslo kursai Vilniuje veikė ištisus tris metus, tiksliau tris sezonus (semestrus) 1919–1921 m. laikotarpiu. Pirmasis semestras truko nuo 1919 m. kovo 24 d. iki tų metų gegužės 17 d., antrasis – nuo 1920 m. gegužės 8 d. iki birželio 8 d., o trečiasis – nuo 1921 m. kovo 7 d. iki balandžio 14 d. [5, pp. 230–231]. Kursuose dėstančių lektorių (dar vadinamų paskaitininkų) skaičius viršydavęs dešimtį. Pirmajame semest্রে buvo užregistruota 11, antrajame – 12, o trečiajame – 14 dėstytojų.

Matematikos pėdsakai lietuvių mokslo kursuose. Kiekvienais metais nebuvo apsieita be matematikų. Pirmaisiais matematikos istorijos kursą skaitė P. Mašiotas, antraisiais – astronomijos paskaitas skaitė M. Šikšnys, o trečiaisiais – naujausias idėjas fizikoje dėstė Viktoras Biržiška [5, pp. 230–231] Tarp archyve išlikusių LMD kursų programų išpūdingai atrodo lektoriaus P. Mašiotas, pasireiškusio kaip matematikos žinovo, skaitytoji žemosios matematikos istorija. Jo paskaitos nušvietė klausytojams žmonijos civilizacijos pasiekimus, nusidriekusius per tris epochas – senovę, viduramžius ir naujuosius laikus (programoje įvardinti kaip naujoji gadyne) [8, 1.33], o patys pasiekimai ryškiai atsiskleidė aptariant kiekvienos tų epochų matematikos mokslo raidą. Paskaitose buvo akcentuoti egiptiečių, graikų ir romėnų laimėjimai senovės aritmetikoje, algebroje ir geometrijoje, atskleisti indų ir arabų nuopelnai viduramžių matematikai bei parodyta matematikos padėtis Vakarų Europoje tais laikais. Baigiamasis kurso akordas buvo skirtas naujiesiems laikams iki pat XIX a. pabaigos, nurodant naujus žingsnius žemosios matematikos srityje, atskleidžiant dalyko dėstyimo metodų naujoves, paminint aukštosios matematikos tyrinėjimus.

Žemosios matematikos istorijos kursui „pasisekė” išlikti žinomu iki šiolei dar ir dėl to, kad jų lektorius – P. Mašiotas, remdamasis skaitytų paskaitų patirtimi, pa-

dedant LMD paskelbė savo rankraštį atskiru leidiniu [10]. Kaip matyti iš 1919 m. Vilniuje išleistos knygos „Žemosios matematikos istorija“ pratarmės, autorius, rėmėsi žinomais to laikmečio mokslininkų – šveicarų kilmės amerikiečio Florian'o Cajori'o (1856–1930), vokiečių Hermann'o Hankel'io (1839–1873), Moritz'o Benedikt'o Cantor'o (1829–1920) darbais. Tai buvo, nors ir ne plačios apimties, bet pirmasis ir kelis dešimtmečius vienintelis lietuvių kalba veikalas, kuriame išdėstyti dviejų tūkstančių metų senumo faktai, bylojantys elementariosios matematikos nueitą kelią. Nušviesdamas šituos žmonių civilizacijos pasiekimus, P. Mašiotas aiškiai konstatuoja, kad „ir matematika turi savo istoriją“. Toliau jis primena, kad „painus, taip išsišakojęs, visur taikinamas ir tinkamas mokslas ne ūmai išdygo, išsikerojo; amžiais jis augo, brendo, stiprėjo“, o šį „matematikos rūmą“ įvairiuose pasaulio kraštuose statė „visa daugybė šviesaus proto žmonių“ [10, p. 3]. Tai taiklūs žodžiai, nusakantys „Žemosios matematikos istorijos“ esmę. Naujaisiais amžiais išsiplėtoję aukštosios matematikos laimėjimai autoriaus pastebėjimu yra tiek platūs, kad juos „atsidėjęs negali aprėpti per ketverius universiteto kursus“. Kita vertus, reikšminga dar viena P. Mašiotas įžvalga, jog „naujos idėjos, gimstančios aukštąją matematiką tyrinėjant, verčia daryti šiuo atžvilgiu ir žemosios matematikos reviziją“ [10, p. 53], t. y. peržiūrėti ir koreguoti pastarojo dalyko programą.

Keičiantis tarptautinėms aplinkybėms, o Vilniuje ilgam įsitvirtinus lenkų valdžiai ir retėjant lietuvių šviesuomenės gretoms, pagyvavę tris sezonus Lietuvių mokslo kursai 1921 metais nutraukė savo veiklą. Tačiau tuo metu laikinojoje sostinėje – Kaune jau gyvavo nuo 1920 m. sausio 27 d. susikūrę Aukštieji kursai, kurie paklojo pagrindus Lietuvos (nuo 1930 m. Vytauto Didžiojo) universiteto iškilimui. Tuo pačiu pirmąkart istorijoje Kaunas tampa universitetiniu miestu. Tai buvo gyvybinis besikuriančiai mūsų valstybei reikalas, nes, anot tuometinių Lietuvos kūrėjų, reikėjo „duoti mūsų Tautos sielai ir gabumams galios išeiti į plačias ir skaisčias aukštųjų mokslų sritis“ [11, p. 5].

Išvados. Tiek Vilniuje 1919 m. suorganizuoti Lietuvių mokslo kursai, tiek po metų įsteigti Aukštieji kursai Kaune atskleidė lietuvių tautos brandą ir poreikį siekti aukštojo mokslo. Tam pasirodė esą pakankamai mokslinių pajėgų, galinčių kurti ir plėtoti nacionalinę aukštąją mokyklą, tam buvo jaučiamas nemažas visuomenės susidomėjimas kursais ir jos narių siekis tapti vienos ar kitos srities profesionalais. Lietuvių mokslo kursai, veikę 1919–1921 m. Vilniuje ir skleidę humanitarinių, socialinių, tikslinių (realinių) mokslų idėjas, neapsiėjo ir be matematikos. Visus tris sezonus (semestrus), kai veikė šie kursai buvo dėstyta su matematikos taikymu ar jos raida susiję dalykai. Reikšmingiausią pėdsaką iš jų paliko P. Mašiotas skaitytas matematikos istorijos kursas, kuris pasirodė atskiru leidiniu ir ilgam tapo vienintele šio dalyko knyga lietuvių kalba.

Literatūra

- [1] Alma Mater Vilnensis. *Vilniaus universiteto istorijos bruožai*. Vilnius, 2012, 1056 p.
- [2] J. Banionis. *Matematikos mokslo raida Lietuvoje 1920–1940 m.* Vilnius, 1994, 151 p.
- [3] M. Biržiška. *Vilniaus universitetas 1940–1941 m.* Memmingen, 1948, 64 p.
- [4] M. Biržiška. *Lietuvių mokslo kursai, Nepriklausomoji Lietuva*. 1919, gegužės 21, pp. 1–2.

- [5] M. B-ka [Biržiška]. Aukštieji mokslo kursai. *Lietuvių enciklopedija*, t. 2, Kaunas, 1934, p. 230–231.
- [6] A. Janulaitis. *Laisvasis Universitetas Vilniuje* [1918 XI 14], LMAVB RS F.267-2789, L.13.
- [7] A. Janulaičio 1919 III 19 d. raštas Švietimo komisariatui, LMAVB RS F. 267-2790, L.1.
- [8] Lektorius Pr. Mašiotas. *Žemosios matematikos istorija*. 8 val. Programa, LMAVB RS F.267-2790, L.33.
- [9] Lietuvių mokslo draugijos paveldas Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje. *Bibliografijos rodyklė/sud.* E. Paškevičiūtė-Kundrotienė, Vilnius, 2014, 130 p.
- [10] P. Mašiotas. *Žemosios matematikos istorija*. Vilnius, 1919, 56 p.
- [11] *Pirmoji Aukštoji Lietuvos mokykla, Aukštieji kursai*. Kaunas, 1920, 26 p.
- [12] B. Sruoga. Opiausioji opa. *Lietuvos aidas*, 1918, spalio 30, p. 2.
- [13] Švietimo ministerijos pranešimas. Vilnius, 1918 XII 23. *Lietuvos aidas*, 1919, sausio 1, p. 1.
- [14] *Vilniaus universiteto istorija 1803–1940*. Vilnius, 1977, 341 p.
- [15] *Vilniaus universiteto statutas*. Draugija, 1919, Nr. 1, p. 56.
- [16] XII-sis Visuotinis Lietuvių Mokslo Draugijos susirinkimas Vilniuje 1918 m. spalio 2–4 d.d., *Lietuvių tauta*. 1921, kn. III, D.I, pp. 237–238.

SUMMARY

Lithuanian science courses in Vilnius and traces of mathematics in them*J. Banionis*

In this article, the author returns to his research on the origins of the history of mathematics in Lithuania and sheds light on attempts by the Lithuanian public to revive higher education studies in Vilnius from 1919 to 1921. According to the remaining sets of documents it is possible to testify about the existing traces of mathematics in the projects of the restored Vilnius University or organized higher education courses.

Keywords: Vilnius University, Lithuanian science courses, mathematics studies, history of mathematics.